

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ГУЦОЛ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 94(477.43/.44)"192":316.663-057.85

**ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ПОДІЛЛЯ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ І
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ У 1920-ті РОКИ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент **Криворучко Олександр Іванович**, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доцент кафедри історії та культури України.

Офіційні опоненти: **Комарніцький Олександр Борисович**, доктор історичних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу;

кандидат історичних наук, доцент **Трухманова Світлана Леонідівна**, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, доцент кафедри філософії та суспільних наук.

Захист відбудеться «30» квітня 2021 року о 13.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий «23» березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, професор

О. І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Між державотворчими процесами, що відбувалися на українських теренах впродовж 1920-х рр. та сьогоdnішнім становленням державності незалежної України можна провести численні паралелі. Ті проблеми, які гостро поставали у 1920-х рр. (мовне питання, дерусифікація міст, вибір шляхів розвитку національної культури тощо) є актуальними й сьогодні.

Українська інтелігенція завжди відігравала провідну роль у національних культуротворчих процесах, адже є генератором соціально-політичних, економічних і культурних орієнтирів для соціуму. У цьому контексті значний науковий інтерес становить діяльність регіональних еліт, зокрема й інтелігенції Поділля на тлі так званої «українізації» – складової політики «коренізації», проголошеної 1923 р. XII з'їздом РКП(б) і спрямованої зміцнити позиції останньої у суспільстві через залучення українських національних кадрів до роботи в державних і громадських інституціях, використання української мови в усіх сферах суспільного життя.

Представники зазначеного суспільного прошарку сприйняли «українізацію» як широкі можливості для розбудови національної культури, активно долучилися до роботи у цьому напрямі і, беззаперечно, відіграли ініціативну роль у тогочасному суспільному житті. Саме цьому поколінню української інтелігенції вдалося закласти такі міцні підвалини в культурі, які не вдалося зруйнувати навіть за часів тоталітаризму.

З проголошенням незалежності України соціальний тип радянського інтелігента почав відходити з історичної арени. Разом із цим слід констатувати, що саме радянська ідентичність безпосередньо вплинула на формування генерації сучасної української інтелігенції, статус якої у сьогоdnішньому суспільстві невпинно знижується, власне як і життєвий рівень останньої.

Дослідження історії інтелігенції Поділля 1920-х рр. дозволяє визначити внесок її представників до скарбниці культурних надбань українського народу. Крім того, ретроспективний погляд на дану проблему дає підстави наголошувати на важливості консолідації сучасної української інтелігенції, адже без цього не можливе утвердження національної самосвідомості як основоположної умови формування політичної культури народу, становлення державності тощо. Саме ці складові й обумовили вибір теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Поділля в контексті української історії». Тема «Інтелігенція Поділля: суспільно-політичний портрет і культурно-освітня діяльність в 1920-ті роки» була затверджена вченою радою Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 2 від 24 жовтня 2016 р.).

Об'єктом дослідження стали різні категорії гуманітарної інтелігенції Поділля, суспільного прошарку, що займається професійно-інтелектуальною діяльністю – педагогічною, науково-педагогічною, науковою, літературно-мистецькою, які, окрім обслуговування державного, партійного, освітнього, господарського апарату й надання послуг, продукували культурні цінності.

Предметом дослідження є сукупність проявів суспільно-політичної та соціально-культурної діяльності інтелектуальної еліти й усієї української культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля, що стала вагомою рушійною силою процесів національного відродження в Україні у 1920-ті рр.

Мета і завдання дослідження. Спираючись на доробок попередників, широку джерельну базу та сучасні методологічні підходи, комплексно висвітлити напрями, форми й методи суспільно-політичної діяльності подільської інтелігенції в 1920-ті рр., реалізацію нею націотворчого потенціалу українства, з'ясувати внесок представників цього суспільного прошарку у становлення та розбудову освітньої сфери краю, його культурного простору.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан розробки теми і визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, оцінити джерельну базу;

- з'ясувати політичні настрої подільської інтелігенції та її взаємини з радянською владою;

- показати зміни у матеріальному становищі інтелігенції подільського регіону впродовж 1920-х рр.;

- розглянути основні аспекти становлення й розбудови шкільної та професійної освіти, позитивні та негативні явища у системі вишівської освіти Поділля та роль у них інтелігенції;

- схарактеризувати основні форми й напрями діяльності інтелігенції та її досягнення у літературно-мистецькій сфері;

- узагальнити результати діяльності інтелігенції краю.

Хронологічні межі охоплюють період 20-х рр. ХХ ст. Вони визначаються кількома вимірами. Насамперед, цей проміжок часу є перехідним конкретно-історичним періодом, коли більшовицька влада виробляла нові стандарти і норми життя, намагалася зламати інтелігенцію ментально. Власне, нижня межа позначається подіями 1920 р., коли остаточно було встановлено радянську владу в Україні, зокрема і на Поділлі. Верхня межа визначається кінцем десятиліття, коли влада переглянула концепцію національної політики, згорнула неп, розпочала репресії проти інтелігенції, що визначаємо як серйозні симптоми тоталітаризації режиму.

Територіальні межі роботи охоплюють терени Подільського регіону у межах адміністративно-територіального поділу УСРР у 1920-х рр. До 3 червня 1925 р. існувала Подільська губернія, після чого постановою ВУЦВК її території увійшли до складу Вінницького, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського і Тульчинського округів.

Методологія дослідження включає широкий спектр принципів та методів наукового дослідження. Отже, використовувалися принципи: науковості, об'єктивності, історизму, системності та комплексності. Специфіка роботи зумовлена використанням як спеціально-історичних методів: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, логічного та ретроспективного, так і загальнонаукових: статистики, соціологічного та методу соціальної психології. Разом із цим були застосовані міждисциплінарні методи: контент-аналіз та метод вибірки.

Наукова новизна роботи обумовлена тим, що вперше в історіографії на основі введення до наукового обігу значного масиву архівних матеріалів та систематизації опублікованих документів проаналізовано і узагальнено на регіональному рівні Поділля форми і методи взаємин владних структур з культурно-освітньою інтелігенцією. У дисертації розкрито роль представників цього суспільного прошарку в соціальних, політичних і культурних процесах 1920-х рр., які відбувалися у цьому регіоні. Водночас, охарактеризовані об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливали на вироблення державної політики стосовно регіональної культурно-освітньої еліти, на її формування в контексті нових суспільних реалій тощо.

Практичне значення дисертаційного дослідження, яке зумовлене потребами сучасного суспільно-політичного та інтелектуального розвитку українського суспільства, полягає у тому, що його результати можуть бути корисними у науковій (для поглиблення досліджень з історії інтелігенції, історії більшовизму), навчально-методичній (для підготовки спецкурсів з інтелігентознавства, з історії Поділля, української культури), краєзнавчій роботі тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Усі результати та положення, що виносяться на захист і становлять новизну роботи, отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дослідження. Головні положення і висновки дисертації були оприлюднені на наукових конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Процеси формування в Україні громадянського суспільства та політичної нації» (м. Маріуполь, 26 квітня 2019р.), XXX Вінницька Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція. До 100-річчя Української революції «Вінниччина: Минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження» (м. Вінниця 26–27 вересня 2019 р.) тощо.

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 8 публікаціях, з яких: 2 у вітчизняних наукових фахових виданнях, 2 – в зарубіжному періодичному виданні, 4 – тез і матеріалів конференцій.

Структура роботи визначається її змістом, поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (78 сторінок, 683 позицій). Обсяг основного тексту становить 182 сторінки, загальний – 258.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та географічні межі, сформульовано мету й наукові завдання роботи, наукову новизну та практичне значення, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, висвітлено особистий внесок здобувача, апробацію, кількість публікацій та структуру роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»**, який складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки теми та джерельну базу. Окреслено теоретико-методологічні засади роботи.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія дослідження»* здійснено аналіз історіографічного доробку попередників.

Історія життєдіяльності української інтелігенції становить значний науковий інтерес, тому посідає чільне місце в історіографії, яку умовно можна поділити на три періоди: перший – 1920-ті – 1930-ті рр., другий – 1940-ті – 1980-ті рр., третій – від початку 1990-х рр. і до сьогодення. Все ж окремі аспекти цієї теми не отримали своєї належної розробки, зокрема й проблематика культурно-освітньої діяльності інтелігенції Поділля у 1920-х рр.

Переосмислюючи концептуальні засади української та зарубіжної історіографії, варто зазначити, що основна увага дослідників приділялася висвітленню загальних тенденцій розбудови національно-культурного життя в УСРР означеного хронологічного періоду, зокрема впровадження «українізації», яка, насамперед, була покликана утверджувати політичні пріоритети радянської влади.

Зазначимо, що перший етап представлений незначною кількістю публікацій. Це розвідки державних службовців високого рангу, насамперед керівників Народного комісаріату освіти (НКО), зокрема М. Скрипника, Я. Ряппо, Г. Гринька, А. Приходька, В. Затонського, в яких знайшла своє відображення офіційна позиція радянської влади щодо місця і ролі інтелігенції у культурних і суспільно-політичних процесах тогочасної України.

Чимало журнальних і газетних публікацій висвітлювали роль інтелігенції в процесі «українізації». Тут слід згадати розвідки М. Авдієнка та А. Машкіна, А. Козаченка, А. Лайтес, М. Грінченка, Л. Кисіля, В. Геринович, К. Копержинського, М. Білінського, Н. Співачевської тощо. Їхні праці були більше схожі на ідеологічні трактати, ніж на ґрунтовні наукові розвідки та незважаючи на свою заангажованість все ж дозволили частково з'ясувати деякі аспекти життєдіяльності подільської інтелігенції.

З кінця 1930-х рр., коли «українізація» була згорнута, всілякі згадки про неї і тим більше про участь в ній інтелігенції зникли не лише зі шпальт періодики, але й з наукових публікацій, що тривало до кінця 1950-х рр. Майже два десятиліття поспіль дослідники концентрували свою увагу на вивченні історії партії, робітничого класу, селянства, а якщо і торкалися

даної теми, то лише з ідеологічних міркувань. Цей етап представлений в історіографії лише кількома публікаціями.

Від 1960-х рр. проблематика української інтелігенції починає знову і доволі активно розроблятися істориками (Г. Ясницький, Г. Шевчук, В. Афанасьєв, В. Білоцерківський, А. Мороз, В. Астахова, Л. Іванова тощо) та зову ж таки їхній доробок вирізняється значною заідеологізованістю відповідно тогочасній політичній кон'юктурі, зокрема й фальсифікуванням фактів.

Лише наприкінці 1980-х рр. науковці починають відходити від усталеного схематизму в дослідженні даної теми. Найбільш активно ця проблематика почала досліджуватися вже після проголошення незалежності України 1991 р. Серед авторів, які долучилися до її студіювання – Г. Касьянов, В. Даниленко, С. Кульчицький, Л. Якубова, І. Білас, Л. Ткачова, С. Цвілюк, В. Ченцов, О. Комарніцький, В. Нестеренко, В. Савчук, О. Посвістак, О. Рубльов та ін. Значний науковий інтерес викликають дисертації Д. Бачинського, М. Шипович, І. Богінської, В. Ченцова, О. Тарапона, В. Борисова, І. Автушенка, С. Пономаренка, М. Шитюка, С. Чернявської, О. Колястрок, К. Колісник, І. Ващенко, О. Висовеня та ін.

Зарубіжна історіографія теми також представлена чисельними розвідками за авторством С. Русової, Ю. Лавріненка, П. Курінного, О. Оглоблина, М. Антоновича, Л. Винара, В. Плюща, Н. Полонської-Василенко та ін. Характерно, що деякі зарубіжні автори замість поняття «інтелігенція» вживають «спеціалісти», зокрема Дж. Хосхінг у своїй книзі «История Советского Союза 1917–1941». Детальний аналіз проблематики радянської інтелігенції періоду, що наразі досліджується міститься в працях Д. Байроу, Ш. Фіцпатріка, Р. Пайпса тощо.

На основі аналізу історіографії зроблено висновок, що суспільно-політичний портрет та культурно-освітня діяльність інтелігенції Поділля у 1920-х рр. дотепер не стали предметом спеціального комплексного вивчення.

У підрозділі 1.2. *«Джерелознавчий аналіз»* проаналізовано комплекс різноманітних за своїм характером і ступенем інформативності неопублікованих й опублікованих документальних матеріалів, що зберігаються в державних архівах та фондосховищах бібліотек України.

За видовими ознаками джерела можна поділити на такі групи: законодавчі акти, постанови, описово-статистичні матеріали, діловодна документація, матеріали особового походження, преса тощо. Кожна джерельна група характеризується певними можливостями та обмеженнями.

Так, важливі документи з теми дослідження зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ): фонд 166 («Народний комісаріат освіти УРСР»), 539 («Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції»), 582 («Центральне Статистичне Управління») тощо. Тут містяться документи та статистичні відомості про стан народної, професійно-технічної та спеціально-наукової освіти, підготовку її працівників, роботу наукових, театральних, політосвітніх установ та літературних об'єднань.

Крім цього, були опрацьовані документи фонду 1 («Центральний Комітет Компартії України») Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), зокрема описи 6 та 20, що дало змогу дослідити роль керівних органів республіканського партапарату (відділів секретаріату, оргбюро і політбюро ЦК КП(б)У) в процесі реалізації політики ЦК ВКП(б) – ЦК КП(б)У щодо культурно-освітньої і наукової інтелігенції, зокрема й Поділля в 1920-ті рр. Особливий інтерес представляють протоколи політбюро ЦК КП(б) У, матеріали діяльності комітетів КП(б)У: губернських, окружних, районних, обласних тощо.

У Державному архіві Вінницької області та Державному архіві Хмельницької області зберігаються матеріали, які проливають світло на роль інтелігенції в процесах соціально-економічного і культурного розвитку регіону, розкривають позицію місцевих органів влади щодо людей розумової праці, методи підготовки нового типу інтелігенції – «радянської»: фонд Р. 925 (Подільський губвиконком); Р. 254 (Подільська губернська інспектура народної освіти); фонд П. 1 (Подільський губернський комітет КП(б)У); фонди окружних комітетів КП(б)У – П. 29 (Вінницького), П. 30 (Гайсинського), П. 31 (Могилів-Подільського), П. 33 (Тульчинського) та фонди окружних виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – Р. 337 (Кам'янецького) тощо.

Цінним джерелом інформації стали матеріали тогочасної преси. У цьому контексті чи не найбільш прислужилися матеріали газети «Червоний кордон», що виходила з травня 1924 р. і була органом окружного партійного комітету комуністичної партії України й окружного виконавчого комітету Кам'янецьчини, на шпальтах якої висвітлювалася офіційна позиція влади.

У ході дослідження було використано низку опублікованих збірників документів. Тут слід згадати видання під редакцією П. Бачинського «Документи трагічної історії України» 1999 р., яке проливає світло на причини цькування більшовиками національної еліти, ліквідації Подільським губернським надзвичайним комітетом петлюрівських організацій – Ольгопольської, Проскурівської, Могилівської, Жмеринської, Ямпільської тощо. Постанови вищих партійних органів з питань літератури та мистецтва зібрані й систематизовані у виданні «Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП(б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917–1953» 2002 р. Не можна було обійти увагою й збірник документів «Українська політична еміграція 1919–1945» 2008 р.

Таким чином, аналіз наявних архівних джерел та опублікованих документів, у тому числі й особового походження, а також матеріалів періодики 1920-х рр. дозволяє стверджувати, що опрацьована джерельна база є репрезентативною і цілком достатньою для розв'язання поставлених у роботі завдань і досягнення її мети, формулювання узагальнень і конкретних висновків.

У підрозділі 1.3. *«Теоретико-методологічні засади дослідження»* висвітлено методологічні принципи й підходи, використані в процесі написання роботи.

У другому розділі **«Соціально-політична характеристика інтелігенції Поділля у 1920-х рр.»** проаналізовано національний склад, соціальну структуру та політичні настрої представників цього соціального прошарку, умови життєдіяльності тощо.

Так, за основу наукового пошуку взято принципи науковості, історизму, об'єктивності і системності. Водночас було застосовано комплексний підхід у ході вивчення суспільних явищ, які розглядалися у генезі та динаміці конкретного історичного часу, зокрема впродовж 1920-х рр., з урахуванням індивідуальності.

З метою висвітлення теми застосовувалися такі загальнонаукові методи наукового дослідження як історичний та логічний. Разом із цим були задіяні: міждисциплінарні методи, соціологічний метод та методи соціальної психології тощо. Використано також методологічний прийом вивчення «історії знизу».

Обрані методи та методики дозволили реконструювати цілісну картину суспільно-політичних реалій 1920-х рр., зокрема умови життєдіяльності культурно-освітньої інтелігенції Поділля, її внеску у розвиток культури цього регіону. Використання ж структурно-системного підходу дозволило простежити еволюцію світоглядних орієнтирів подільської інтелігенції впродовж 1920-х рр., їхню трансформацію в конкретних історичних реаліях, зміну форм політичного тиску владних структур на її представників аж до репресій тощо.

Отже, залучення широкого спектра методологічних прийомів дало можливість максимально повно розглянути основні аспекти культурно-освітньої діяльності інтелігенції Поділля у 1920-х рр., відтворити її суспільно-політичний портрет тощо.

У підрозділі 2.1. *«Національний склад, соціальна структура та політичні настрої»* схарактеризовано суспільно-політичний портрет інтелігенції Поділля, висвітлено взаємини її представників із радянською владою.

До лютневої революції 1917 р. на теренах українських губерній був зосереджений значний інтелектуальний потенціал Російської імперії – близько 25% усіх представників розумової праці. Станом на початок 1920-х рр. культуротворчий процес був послаблений, адже значна частина української інтелігенції вже не брала в ньому участі, оскільки багато її представників, майже половина, вдалися до еміграції. Однак, запровадження в УСРР «українізації» спричинило таке явище як «поворотівство» у їхньому середовищі. Йдеться про «зміновіхівців» – представників громадсько-політичної течії, яка підтримала проголошену радянською владою програму національно-культурного будівництва в УСРР. Українські «зміновіхівці» представляли різні табори не лише в політичному, соціальному чи національному відношенні. Тут важливо враховувати й територіальний фактор (які саме регіони вони представляли до еміграції).

Повернення на батьківщину «зміновіхівців» дало потужний поштовх активізації всього культурного життя: виникають різноманітні літературні

організації та групи, постають видавництва, театри та ін. Вже наприкінці 1920-х рр., внаслідок зміни політичної кон'юнктури, саме «поворотівці» стали першими кандидатами на переслідування під час «партійних чисток».

Важливе значення для характеристики складу інтелігенції Поділля мав Всесоюзний міський перепис 15 березня 1923 р. Однак, іще на етапі підготовки його проведення постала проблема визначення основних критеріїв поняття «місто». За відсутності нормативного врегулювання цього питання (роботу в даному напрямі буде розпочато лише 1924 р.) місцевій владі (на Поділлі – це губвиконком) були надані повноваження самостійно визначати статус поселень. Так, міський перепис 1923 р. зафіксував у містах України робітників культури і освіти – 38357 осіб. Досить чисельною була група населення, об'єднана в категорію «осіб вільних професій» – 25054 особи. Сюди входили артисти, музиканти, літератори, педагоги, служителі культу тощо. На Поділлі, зокрема, перепис зафіксував такі показники: службовці – 22567 осіб, особи вільних професій – 2515. У категорії «службовці» культурно-просвітній персонал становив 13,1%, медико-санітарні працівники – 8,4%, адміністрація і суд – 7,7% тощо. Стосовно ж кількісних показників інтелігентських кадрів у сільській місцевості, то їх відображають вже результати перепису 1926 р., згідно з яким нараховувалося 37389 працівників культури та освіти, з яких вчителі становили 37028. Отже, більшість інтелігентських кадрів проживала і працювала у містах.

Серед складу радянських органів влади вихідці з селян становили нижчу ланку: працівники та голови сільських рад, майже половина особового складу райвиконкомів. Поміж керівників вищої ланки переважали вихідці з робітників та службовців. За національною ознакою українці переважали серед працівників нижчої ланки, натомість росіяни більше були представлені в керівних органах.

Діяльність інтелігенції постійно і жорстко контролювалася владними структурами, було запроваджено практику «чисток». Її представників усіляко відсторонювали від політичного життя, а згодом і від культурно-освітньої та наукової діяльності як неблагонадійних елементів. Практика «спецперевірок» на предмет лояльності інтелігенції щодо радянської влади і політичних оцінок її діяльності тривала впродовж всього десятиліття, але тоді владі не вдалося повністю «вичистити» склад інтелігенції. У 1930-х рр. багато її представників стали жертвами сталінських репресій.

У підрозділі 2.2. *«Умови життя та діяльності»* йдеться про матеріальне становище представників інтелігенції Поділля, умови їхньої життєдіяльності тощо.

Попри прийняття керівними органами УСРР низки рішень, спрямованих на покращення матеріального становища інтелігенції (декрети РНК УСРР «Про поліпшення стану учених, спеціалістів і заслужених працівників науки і мистецтва» (серпень 1920 р.), «Про покращення побуту наукових працівників» (серпень 1921 р.), утворення спеціального органу – Всеукраїнського комітету сприяння вченим (жовтень 1921 р.), матеріальне забезпечення її представників продовжувало залишатися незадовільним за

виключенням службовців партійно-радянської номенклатури. На це впливали не лише об'єктивні фактори: соціально-економічна криза, викликана наслідками політики «воєнного комунізму», руйнування єдиної господарської системи, відсутність іноземних інвестицій тощо. Важливим було негативне сприйняття новою владою інтелігенції як ворожої сили, свого потенційно небезпечного ідеологічного супротивника (наслідок протидії представників цього суспільного прошарку встановленню більшовицького режиму в ході Української революції 1917–1921 рр., підтримки Тимчасового уряду, участь у білому русі та ін.). Те, що інтелігенція в імперський період займала певною мірою привілейоване становище в суспільстві також не прихилило до неї представників радянської влади, яка асоціювала себе з трудящими.

Кошти на оплату праці інтелігентських кадрів виділялися мізерні. Разом із цим мала місце суттєва невідповідність в оплаті праці учительських кадрів на селі і у містах. В УСРР впродовж 1923–1924 н.р. розмір середньомісячної заробітної плати міського вчителя складав 27 крб., а сільського – 18 крб. У 1924–1925 н.р., відповідно, 38 крб. і 28 крб. Щоби вижити сільські учителі змушені були займатися присадибним господарством. Низький заробіток сільських учителів у порівнянні з міськими, і це при значно більшому навантаженні (якщо в 1925 р. в середньому по Україні в одному класі навчалося 48 учнів, то в селі нерідко на одного вчителя припадало від 70 до 150 учнів), призводив до того, що чимала їхня кількість у пошуках більш високих заробітків змушена була перебиратися до міст. Отже, мала місце значна плінність кадрів, що негативно позначалося на навчальному процесі в сільській місцевості.

Власне, зарплати представників культурно-освітньої сфери у містах також були заниженими, що разом із відсутністю гарантованих державою достойних побутових умов змушувало їх шукати додаткових заробітків. Наприклад, 1923 р. з 28 професорів Кам'янецьких вузів 27 «підпрацьовували» поза місцем постійної роботи.

Не сприяли суттєвому покращенню матеріального становища освітян й заходи по лінії місцевих спілок наукових працівників: грошова і речова допомога, премії, надбавки за наукову діяльність, академічні пайки тощо. Зважаючи на обмежений бюджет, ці виплати були незначних розмірів і надавалися не всім, хто цього потребував, а насамперед членам осередків СНП. До того ж така допомога була нерегулярною і надавалася не завжди в повному обсязі.

Так, матеріальне становище культурно-освітньої інтелігенції визначалося низькою заробітною платою, яка періодично затримувалася, частковою заміною заробітної плати продуктами харчування та речами, відсутністю достойних умов праці та проживання.

У третьому розділі **«Внесок інтелігенції у становлення та розбудову освітньої сфери на Поділлі»** висвітлено участь представників цього суспільного прошарку в означених процесах.

У підрозділі 3.1. «Мережа початкової та середньої освіти у містах і селах Поділля» проаналізовано організацію роботи та функціонування цих освітянських ланок у 1920-х рр.

Економічна розруха, яка стала наслідком воєнних лихоліть позначилася на усіх сферах життєдіяльності подолян, в тому числі й на освіті, яка, станом на початок 1920-х рр. перебувала в глибокій кризі. Значну частину шкільних приміщень було зруйновано вщент або ж суттєво пошкоджено внаслідок бойових дій та через їхнє використання для різних військових потреб, шкільне майно було знищено або реквізовано. Згідно зі звітом Подільського Губвиконкому за 1920–1921 рр., після утвердження в краї радянської влади понад чверть сільських і міських шкіл виявилася непридатною для поновлення навчального процесу.

Мала місце катастрофічна нестача кваліфікованих учительських кадрів і це на тлі великої кількості неосвіченого й малограмотного населення. Так, перепис населення 1920 р. засвідчив той факт, що лише 51,9 % тодішнього населення УСРР у віці від 9-ти до 49-ти років було грамотним. При цьому рівень грамотності серед міських жителів був значно вищим у порівнянні з селянами і становив 73,8% проти 44,8%. Однак, зазначений перепис охопив лише 6 українських губерній – Київську, Харківську, Чернігівську, Миколаївську, Кременчуцьку та Полтавську. На Півдні ж та Правобережжі подібні дослідження взагалі не проводилися. Крім того, середньостатистичні показники щодо охоплення українського населення грамотністю базувалися на даних перепису 1897 р. Враховуючи значні міграції населення, що відбувалися впродовж наступних років, показники перепису 1920 р. не можна вважати точними, але в цілому вони правильно відображали ситуацію.

Навіть після розгортання 1921 р. кампанії з ліквідації неписьменності ситуація особливо не покращилася, що зумовлювалося низкою чинників: необхідністю відбудови зруйнованого господарства, боротьбу з голодом, переведенням фінансування освітніх закладів до місцевих бюджетів. Впродовж 1922–1923 рр. мережа лікнепів на українських теренах зменшилась майже на 80%. Згідно з даними Агітпропу Подільської губернії, восени 1923 р. у краї неграмотним залишалося близько 65% населення.

Джерелами фінансування культурно-освітньої сфери в 1920-ті рр. були центральний державний бюджет, місцеві бюджети, цільові кошти, культфонди, надходження від промисловості тощо. Хоча на розвиток освітньої сфери витрачався доволі значний обсяг коштів, але все ж цього було замало навіть для забезпечення її головних потреб. Спостерігалася тенденція щодо гальмування процесу організації шкіл національних меншин (особливо польських) і навіть скорочення вже діючих.

Слід зауважити, що станом на середину 1920-х рр. на Поділлі в селах проживало 89,2% населення, а в містах – 10,8%. Відповідно, в порівняльному контексті, значно більше уваги приділялося розвитку освітніх закладів у містах краю, ніж на селі, що вплинуло на загальну культурну ситуацію. Крім

того, більшість сільських освітянських установ фінансувалися не коштом місцевих бюджетів, а виключно за рахунок обкладення селян податками.

Радянська влада активно залучала учительство до агітаційної роботи, проведення різних пропагандистських кампаній і насамперед антирелігійної, що було передбачено резолюцією X Подільської губернської конференції КП(б) «Використання інтелігенції у антирелігійній пропаганді» 1924 р.

У підрозділі 3.2. *«Розбудова вузівської освіти»* йдеться про становлення вищої школи в УСРР, особливості діяльності вишів.

У 1920-х рр. основний інтелектуальний потенціал подільського регіону зосереджувався в м. Кам'янець-Подільський, яке разом із Харковом, Києвом, Катеринославом і Одесою входило до п'ятірки найпотужніших науково-освітніх центрів УСРР.

Після проголошення УСРР 10 березня 1919 р. у всіх округах Подільської губернії функціонували вищі навчальні заклади. На початку 1921 р. тут діяло 2 ІНО, 16 педагогічних шкіл з трирічним терміном навчання, 8 шестимісячних педагогічних курсів, курси з підготовки соціальних працівників, а в рамках педкурсів були створені старші класи для підготовки вчителів початкової школи. В системі вищої педагогічної освіти краю діяло 10 закладів, які здійснювали підготовку саме учительських кадрів.

Разом із цим, в першій половині 1920-х рр. у Вінниці функціонували Кабінет виучування Поділля, Красзнавче товариство, Історико-побутовий музей, Подільське відділення Укрметеорології, філія Музичного товариства ім. Леонтовича, філії бібліотек ВУАН та Сільськогосподарського наукового Комітету України; у Кам'янці-Подільську – Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН; науково-дослідна кафедра економіки, сільського господарства та культури Поділля при Кам'янець-Подільському ІНО, Кам'янець-Подільський історико-археологічний музей, філія Музичного товариства ім. Леонтовича та ін.

У контексті «радянзації» запроваджувалися «пролетаризація» та «більшовизація» вузів і цим опікувалися партійні органи. Цілком логічно, що така робота проводилася більш активно у закладах, діяльність яких була спрямована на підготовку майбутньої партійної та радянської номенклатури (комуністичні університети, радпартшколи).

Одним із нав'язаних вузам радянською владою, але непритаманного їхнім функціям напрямом діяльності стало залучення викладачів, медперсоналу і студентів до проведення різноманітних агітаційно-пропагандистських кампаній, якими було насичене політичне і суспільне життя УСРР означеного періоду. Окрім викладацької діяльності вузівська інтелігенція займалася ще культурно-просвітницькою роботою на громадських засадах. Подібні «додаткові» навантаження викликали невдоволення у їхньому середовищі і про це місцевим органам влади доповідали органи ДПУ УСРР, адже ця структура була уповноважена цілковито контролювати діяльність вищої школи.

У четвертому розділі «Творення українського культурного простору» висвітлено діяльність літературної і мистецької інтелігенції Поділля у 1920-х рр., її роль у культуротворчому процесі.

У підрозділі 4.1. «Мережа культосвітніх установ» йдеться про налагодження роботи цих закладів та її результати.

Воєнна поразка УНР не могла спинити прагнення українського народу до національно-культурного відродження. Запровадження «українізації» в УСРР було сприйнято інтелектуальною елітою, в тому числі й подільською, як реальне підґрунтя для розбудови української національної культури. Важлива роль в процесі «українізації» відводилася діяльності культурно-просвітницьких закладів.

Від початку 1920-х рр. у сільській місцевості Поділля культ-просвітньою роботою опікувалися просвіти, у містах – робітничі клуби. Слід зауважити, що новій радянській владі були потрібні не стільки «вогнища культури», скільки «центри агітації та пропаганди», адже вона прагнула встановити жорсткий ідеологічний контроль над усіма сферами суспільного життя. Так, наприкінці 1920 р. було створено Подільську губернську політпросвіту, яка визначала шляхи розвитку культурного життя подолян. «Радянізація» супроводжувалася уніфікацією культурно-просвітницьких закладів, витісненням з їхніх лав представників так званої «старої» інтелігенції, підпорядкуванням роботи цих установ керівництву партійної номенклатури задля їхнього перетворення в агітаційно-пропагандистські центри з утвердження радянської влади на українських теренах.

Ідеологізація культурного життя викликала спротив у середовищі просвітницьких кадрів. З цієї причини більшість просвіт впродовж 1921–1923 рр. було реорганізовано у сільбуди та хати-читальні, до сфери повноважень яких входило: організація бібліотек та читалень, друк листівок, плакатів, брошур, книг тощо. Загалом у роботі сільбудів та клубів брала участь незначна (найбільш «активна») частина населення.

Поміж усіх культ-просвітніх закладів 1920-х рр. найбільш доступними і зрозумілими для більшості населення були саме бібліотеки. У містах бібліотечну мережу складали самостійні бібліотеки, бібліотеки партійних установ і громадських об'єднань, бібліотеки навчальних та наукових закладів, клубні бібліотеки (робітничі, профспілкові) тощо. Превалювали самостійні бібліотеки та бібліотеки при різноманітних закладах (21 з 25 бібліотек, які діяли в краю).

На селі переважали стаціонарні бібліотеки при сільбудах. Фонд типової сільбудівської бібліотеки на Поділлі нараховував близько 40–60 книжок. Більшість хат-читалень постійних бібліотечних фондів не мали. Крім того, для обслуговування жителів відділених сіл організовувалися пересувні бібліотеки.

У 1920-х рр. міська бібліотечна мережа фінансувалася з державного та місцевих бюджетів, за рахунок спеціальних коштів, культфондів, надходжень від промисловості тощо. Сільські бібліотеки функціонували виключно за рахунок обкладення селян. З цієї причини, попри тенденцію до зростання

бібліотечної мережі та збільшення книжкового фонду, забезпечення літературою сільських бібліотек значно поступалося міським книгозбірням.

На Поділлі провідне місце в організації бібліотечної справи займали Проскурівський, Вінницький, Могилів-Подільський, Гайсинський та Тульчинський округи. Зокрема, у Вінницькому окрузі наприкінці 1922 р. діяло 8 бібліотек, книжковий фонд яких налічував понад 21,7 тис. примірників.

Через призму зростаючого пропагандистського потенціалу радянська влада розглядала кінематографію, яка поступово нарощувала свою роль в культурному житті суспільства. До 1925 р. основною формою демонстрації фільмів у сільській місцевості були кінопересувні пункти, але їхня кількість була мізерною (у 1924 р. на всю республіку – 139).

У підрозділі 4.2. «Літературна діяльність» проаналізовано стан літературного життя Поділля, внесок літераторів краю до скарбниці української національної культури.

1920-ті рр. були періодом активних пошуків та експериментів у літературному житті Поділля. В цей період розпочали свій творчий шлях Кесар Андрійчук, Володимир Свідзинський, Трохим Огневик, Прохор Воронін. Літературне життя зосереджувалося навколо Кам'янець-Подільського та Вінниці. 1922 р. утворилася «Асоціація молодих пролетарських письменників Поділля». Цього ж року відновив свою роботу літературно-художній гурток Вінницького інституту народної освіти ім. Лесі Українки. Розпочали свою діяльність осередки селянського літературного об'єднання «Плуг», філії якого були утворені в усіх округах.

У другій половині 1920-х рр. значну роботу з мово- та літературознавства здійснювала секція культури науково-дослідної кафедри економіки, сільського господарства та культури Поділля, створена при Кам'янець-Подільському ІНО, діяльністю якої керував І. Любарський – засновник діалектології Поділля.

В умовах становлення тоталітарного режиму поступово втрачалася свобода творчості. Від середини 1920-х рр. радянською владою було розпочато кампанію боротьби з так званим «націонал-ухильництвом», під чим розумілася й відданість національній культурі. Представники літературних кіл по-різному реагували на такі зміни. Частина радо прийняла нові порядки, інші – змушено. Слід констатувати, що більшість представників плеяди подільських літераторів 1920-х рр. було знищено радянською владою у той чи інший спосіб.

У підрозділі 4.3. «Мистецька творчість» висвітлено розвиток цієї культурної сфери на Поділлі у 1920-ті рр., здобутки її представників тощо.

Згідно з рекомендаціями Подільської губернської політпросвіти, Перший губернський з'їзд працівників мистецтва Поділля, який відбувся 1921 р. у Вінниці, закликав творчу інтелігенцію краю бути ближчою до народних мас, вийти за межі елітарного мистецтва й долучитися до праці у просвітах та робітничих клубах. Вже з літа 1922 р. мистецьке життя в губернії підпало під жорсткий контроль ДПУ. Зокрема, при Губвідділі ДПУ

було створено спеціальну культосвітню комісію. Однак, простір для творчого пошуку все ж залишався. В цей час виникають різноманітні спрямування творчі об'єднання, групи, студії. Хоча їхня діяльність часто була короткотривалою та все ж дала початок новим формам.

Головним центром тогочасного мистецького життя на Поділлі стала Вінниця. Крім театру ім. І. Франка у 1920 р. сценічне життя Вінниці було представлено виставами Російської драми, єврейської трупи Шнея Гольда, концертами капели Г. Давидовського, симфонічного оркестру І. Зона, камерного ансамблю Френкеля, народного хору Лукашевича тощо. Перебралася до Вінниці й частина акторів трупи Садовського, утворивши тут нове об'єднання – «1 Трудовий кооператив українських акторів». Яскравою подією у мистецькому житті краю стало відкриття у Вінниці при театрі ім. В. Леніна сатиричного театру «Мозаїка» (прем'єра відбулася 20 березня 1924 р.). Резонансним було й створення 1925 р. Українського державного театру на Поділлі. Наприкінці 1920-х рр. Вінниця стала базою для пересувного театру опери та балету УСРР (інша назва – Державний український правобережний театр). На його сцені демонстрували свій талант відомі оперні співаки: Єроганов, Іскра-Озерська, Загуменний, Манько, Мамін-Нікольський та ін.

1920-ті рр. стали періодом розквіту аматорського мистецтва в краї. Так, у Вінниці вже на початку 1920-х рр. діяв «Театр пошуків», що представляв активну робітничу молодь, а також аматорський гурток «АРС». 1925 р. у Вінниці гастролював аматорсько-професійний театр «Червоний галстук» під керівництвом І. Савченка. Разом із цим, при робітничих клубах і сільбудах діяла значна кількість аматорських мистецьких колективів (театрів, гуртків, студій), діяльність яких влучно охарактеризував М. Хвильовий як «гопаківсько-шароварська просвіта».

На початку 1920-х рр. значну частку репертуару вінницьких труп (як українських, так і російських) складали класичні твори Шекспіра, Шиллера, Діккенса, Гоголя, Грибоєдова та ін. Особливе місце в репертуарі театрів належало постановкам за творами пролетарських письменників (М. Горького, В. Трахтенберга та ін.), які, однак, не були затребувані публікою. Отже, репертуар театральних вистав не завжди відповідав інтересам аудиторії, особливо українського глядача. Характерним явищем для 1920-х рр. стало запровадження «культпоходів» до театрів організованих груп робітників чи червоноармійців, які мали примусовий характер.

Далеко не всі пересічні подоляни могли долучитися до мистецьких здобутків, відвідувати концерти, вистави, виставки та ін. Так, перехід на самоокупність та передача театрів в оренду, висока вартість квитків зробили їхнє відвідування недоступним для широких народних мас. Сільське населення взагалі було обділене можливістю долучитися до повноцінного культурного життя, яке тут зводилося до «театральщини» сільбудів хат-читалень, нечастих гастролей міських виїзних труп тощо. Дещо покращилося матеріальне становище театрів від 1923 р., коли Подільський Губвиконком видав низку постанов, згідно з якими передбачалося суттєве зменшення

податкового обкладення (50% знижка тарифів на опалення та електроенергію, звільнення від орендної плати та відрахувань до місцевого бюджету тощо).

У **висновках** сформульовано узагальнення та підсумовано результати дослідження, що виносяться на захист.

Аналіз історіографічного доробку попередників дає підстави стверджувати, що означена тема не знайшла свого комплексного висвітлення в історіографії. Наявні напрацювання радянських, зарубіжних та українських вчених торкаються досліджуваної нами теми або побіжно в контексті загальноукраїнських суспільно-політичних процесів 1920-х рр., або ж висвітлюють лише її окремі аспекти. Так, опрацювання літератури дозволило виявити суттєві прогалини в розкритті суспільно-політичного портрету інтелігенції Поділля окресленого хронологічного періоду, висвітленні культурно-освітньої діяльності її представників, їхнього внеску у становлення та розбудову культурно-освітньої сфери зазначеного регіону та України в цілому.

Схарактеризовано джерельну базу дисертації, яка включає широкий спектр за змістом і типом документальних джерел: законодавчі акти, діловодні документи, описово-статистичні матеріали та ін., що зберігаються у вітчизняних архівосховищах. Їхня репрезентативність дозволяє реалізувати поставлену мету та завдання. Більшість архівних матеріалів вперше введено до наукового обігу.

Окреслено основні теоретичні та методологічні засади дисертації. Особливості предмета дослідження зумовили комплексний підхід у вивченні теми, що базується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах, підходах та інструментарії.

У дисертації з'ясовані політичні настрої подільської інтелігенції та її взаємини з діючою владою. Так, після поразки Української революції 1917–1920 рр. значна частина інтелігенції (прибічники УНР) вдалася до еміграції, рятуючись у такий спосіб від переслідувань радянської влади. З поміж тих її представників, які залишилися жити й працювати на батьківщині були ті, хто сприйняв нову ідеологію і ті, які принципово відмовлялися співпрацювати з радянською владою, чинили їй опір. Деякі зайняли позицію вичікування, сподіваючись на крах більшовицького режиму. Визначено, що суттєву частку серед представників тогочасної подільської інтелігенції становили мешканці Галичини (колишні діячі ЗУНР, вояки УСС, УГА, ЧУГА), які не прийняли факт утвердження на території цього краю Другої Речі Посполитої. Влада постійно контролювала політичні настрої інтелігенції, адже вважала її представників потенційною небезпекою для нового режиму, поступово усувала їх від культурно-освітньої та наукової діяльності як неблагонадійних, а згодом вжила до них репресивних заходів.

З'ясовані особливості матеріального становища подільської інтелігенції впродовж 1920-х рр. Йдеться про відсутність достойних умов праці, гідної зарплати, проблеми з харчуванням, незадовільні житлові умови тощо.

Розглянуто участь подільської інтелігенції в процесі становлення й розбудови шкільної, професійної та вишівської освіти регіону в означений хронологічний період. Так, після завершення воєнних лихоліть матеріально-технічна база культурно-освітньої сфери перебувала у жахливому стані. Приміщення освітніх закладів були зруйновані або напівзруйновані у результаті бойових дій та їхнього використання для різних військових потреб, майно ж було знищено або реквізовано. Від інтелігенції, яка стала безпосереднім учасником процесу модернізації системи освіти, радянська влада вимагала в першу чергу виховувати підрастаюче покоління відповідно до державних пріоритетів. Вчителі шкіл, викладачі закладів професійної та вишівської освіти розглядалися нею як провідники нової ідеології. Діяльність подільської освітньої інтелігенції постійно і жорстко контролювалася з боку влади.

Схарактеризована літературна та мистецька діяльність інтелігенції Поділля, її досягнення в означеній царині. Так, запровадження «українізації» у 1920-х рр. дало значний поштовх розвитку літературно-мистецького життя краю, центрами якого стали Вінниця й Кам'янець-Подільський. У цьому контексті висвітлено життєвий та творчий шлях таких подільських літераторів, як К. Андрійчук, В. Свідзинський, М. Годованець, Т. Огневик, П. Воронін, М. Нарушевич, Я. Качура, О. Кундзіч, М. Трублаїні, П. Педа та ін., творчість яких увійшла до скарбниці української літератури. Разом із цим розкрито діяльність «Асоціації молодих пролетарських письменників Поділля», подільського осередку спілки селянських письменників «Плуг», літературної організації «Молодняк» тощо. Проаналізовано творчі здобутки мистецької інтелігенції, зокрема А. Бучми, Г. Юри, М. Садовського, В. Гагенмейстера, Т. Ганицького та ін.

Від кінця 1920-х рр. радянське керівництво почало прирівнювати прояви «українізації» до виявів націоналізму. Представники подільської інтелігенції зазнали переслідувань, репресій, деякі були знищені. Згідно з влучним висловлюванням Єжи Гедройця, це було покоління «розстріляного відродження». Однак, незважаючи на всі нюанси становлення тоталітарного режиму, подільська інтелігенція 1920-х рр. все ж знаходила простір для творчого пошуку й залишила по собі вагомий культурний спадщина.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ **Статті у фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:**

Гуцол Д.О. «Українське змінювання» в культуротворчому процесі в УСРР в 1920-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вип. 31. Серія: Історія. Збірник наукових праць. 2020. С. 45–52.

Hutsol D.O. Literary Heritage of the Period of National and Cultural Revival of the Ukrainian People in the 1920s. // Modern Science. Moderní věda. Praha. Česká republika, Nemoros. 2020. № 4. С. 145–152.

Гуцол Д.О., Криворучко О.І. Ідентичність національних меншин в умовах радянської системи за періоду проведення політики «українізації» // "SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT #29 (НАУКА, ИССЛЕДОВАНИЯ, РАЗВИТИЕ.#29) 30.05.2020 – 31.05.2020. С. 42–43.

Гуцол Д.О. Культурологічні тенденції «українського зміновіхвіства» в 1920-х рр. // Емінак: науковий щоквартальник. 2020. № 3 (31) (липень-вересень). С. 122-132.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

Гуцол Д.О. Творчість подільських літераторів у 1920-х роках // Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. Вип. 17. Вінниця, 2019. С. 47–51.

Криворучко О.І., Гуцол Д.О. Роль і значення періодичної преси у ліквідації неписьменності серед населення УСРР в 1920-ті роки / О.І. Криворучко, Д.О. Гуцол // Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь. 26 квітня 2019р. / під заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 66–70. – Електронна версія. – Режим доступу: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2019/zbirnik_istoriki_2019.pdf

Гуцол Д.О., Криворучко О.І. Мережа початкової та середньої освіти у містах і селах Поділля в першій половині 1920-х років // IX Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовні витоки Поділля: заклади освіти в історії краю». Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 16.05.2019 р. С. 123-131.

Гуцол Д.О., Криворучко О.І. Бібліотечна мережа Поділля в першій половині 1920-х рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXX Вінницької Всеукраїнської наукової історико - краєзнавчої конференції. До 100-річчя Української революції, 26–27 вересня 2019 р. Вінниця, 2019. С. 367–371.

АНОТАЦІЯ

Гуцол Д. О. Інтелігенція Поділля: суспільно-політичний портрет та культурно-освітня діяльність у 1920-ті роки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2021.

У дисертації на основі широкого кола джерел та літератури всебічно і комплексно досліджено культурно-освітню діяльність інтелігенції Поділля впродовж 1920-х рр., схарактеризовано її соціально-політичний портрет. Докладно висвітлено взаємини представників цього суспільного прошарку з новоутвердженою радянською владою. Визначено внесок інтелігенції

Поділля у розбудову культурної сфери зазначеного регіону і України в цілому, історичний сенс її діяльності.

Ключові слова: УСРР, інтелігенція, Поділля, діяльність, освіта, культура, мистецтво, література, школа.

АННОТАЦИЯ

Гуцол Д. А. Интеллигенция Подолья: общественно-политический портрет и культурно-образовательная деятельность в 1920-е годы. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2021.

В диссертации на основе широкого круга источников и литературы всесторонне и комплексно исследована культурно-образовательная деятельность интеллигенции Подолья в течение 1920-х гг., охарактеризован ее общественно-политический портрет. Подробно освещены взаимоотношения представителей этого социального слоя с новоутвержденной советской властью. Определен вклад интеллигенции Подолья в развитие культурной сферы указанного региона и Украины в целом, исторический смысл ее деятельности.

Ключевые слова: УССР, интеллигенция, Подолье, деятельность, образование, культура, искусство, литература, школа.

SUMMARY

Gutsol D.O. The intelligentsia of Podillya: socio-political portrait and cultural and educational activities in the 1920s. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky, Vinnytsia, 2021.

The dissertation comprehensively and comprehensively covers the directions, forms and methods of socio-political activity of the Podolsk intelligentsia in the 1920s, its realization of the nation-building potential of Ukrainians, clarifies the contribution of this social group to the formation and development of the educational sphere, literary and artistic culture. space.

The author notes that in the early 20's of the twentieth century. The Bolsheviks felt a great hunger for the pro-Soviet intelligentsia, which forced them to use the services of the pre-revolutionary intelligentsia, as well as those members of this group who worked for the Ukrainian government. The authorities constantly monitored the mood of the intelligentsia, remembering that at one time they took an active part in the struggle against the Bolsheviks on the side of their opponents, and therefore posed a serious danger to it. A number of measures were

used to control the intelligentsia, first of all the pedagogical and scientific-pedagogical workers, who were to carry the ideas of the Bolsheviks to the masses. The intelligentsia of that time was characterized by a position of waiting and hoping for the collapse of the Bolshevik regime. Among the teachers, lecturers, and scholars were those who embraced the ideas of the workers 'and peasants' government, most of whom, having lost hope of restoring the former government, simply "smeared themselves and put sticks in the wheels of the proletarian cart." Some of the intelligentsia continued to take anti-Soviet positions, as a result of which they became the object of large-scale repression. The paper emphasizes that the complexity and tension of the socio-political situation, which was a consequence of the policy of the ruling party against the nationally conscious intelligentsia, was complemented by the lack of decent working conditions, decent wages, food and housing. It was determined that one of the government's priorities was the fight against illiteracy and illiteracy, which, in turn, required a significant increase in the number of teachers, and the level of training of existing specialists was unsatisfactory. In addition, after the end of the war, the material and technical base of the educational sphere was in a terrible state. Over time, the number of schools increased, and the number of teachers increased, but the number of schools and teachers themselves was not enough to cover school-age children. Qualitative indicators in teacher training were not high, as in the Soviet school of the 1920s, priority was given to the ideological foundation of the teaching staff. The educational intelligentsia was primarily required to educate the younger generation in accordance with state priorities. The dissertation notes the considerable attention to the training of educational staff. The process of formation of the higher pedagogical school in Podillya is studied, which was accompanied by constant strict control by the authorities of the intellectuals' life, introduction of the practice of "cleansing", involvement of teachers and students in propaganda and propaganda work, etc. The process of establishing strict ideological control by the Soviet authorities over all spheres of cultural life of Podolia is covered. In the early 1920's, cult work in the countryside was first taken care of by the Enlightenment, and after their reorganization, by village buildings and reading houses, and in the cities by workers' clubs. However, the vast majority of ordinary townspeople and especially villagers did not take part in their activities or played the role of cultural objects of the latter. The dissertation found that the totalitarian regime sought to tightly control all spheres of public life, while members of the intelligentsia still managed to find space for creative search. During this period, various literary organizations and groups emerged, publishing houses and theaters appeared, and new cinematography was born. The intelligentsia of Podillya did not stand aside from these processes, but became an active participant in them, played an important role in the development of the cultural life of the region.

Key words: USSR, intelligentsia, Podillya, activity, education, culture, art, literature, school.